“ГЭСЭР”-ИЙН ТУУЛЬ ХИЙГЭЭД ГЭСЭРИЙН СҮМ

Товч агуулга. “Гэсэр”-ийн тууж нь зуу мянган жилийн турш ам буюу бичиг гэсэн хоёр замаар уламжлан дэлгэрэхийн дагуу олон зүйлийн гар бичмэл, текст буй болон хөгжиж ирснээр зогсоогүй, иж бүрэн Гэсэрийн соёл хэмээх монгол соёлын доторх өөрийн гэсэн онцлогтой соёл иргэншлийг бүрэлдүүлсэн байна. Энэхүү иж бүрэн соёлын цогцоос Гэсэрийн сүм, Гэсэрийн сүмийн шүтээнийг судалж, энэ нь хятадын “Гуан Ди”-ийн сүм, бумбын шашны эдийн сахиус болох “Гуан Ди”-тай нэг л зүйл мөн болохыг өгүүлэв.

Түлхүүр үг: Гэсэрийн тууж, сүм, тахилга, Гуан Ди

Gerilezhabu

Mongolian Language and Literature Committee

Hohhot, China

GESER 'S EPIC AND THE GESER TEMPLE

Abstract. “Geser” epic has been developing traditionally for centuries orally and by writing; and through many types of manuscripts and texts. Furthermore, the Geser has created a unique civilization within the Mongolian culture of the complete its own culture.

After thorough research it has been found that this complex cultural Geser’s Temple and its valued religious belief, is the same as Guang Di’s Temple in China and its talisman.

Keywords: Geser's genie, temple, religious belief, Guang Di

Баатрын тууль “Гэсэр” бол монгол, төвөд зэрэг бараг арваад үндэстний дунд тархсан Дундад улсын алдарт гурван туульсын нэг нь юм. Монгол туулийн хувьд “Гэсэр” нь монголын эртний уран зохиолын гурван оргилын нэг гэж алдаршсан юм. Монгол “Гэсэр”-ийн тууль нь ам буюу бичгээр Монгол улс, Дундад, Орос зэрэг гурван улсын монголчуудын дунд өнө удаан жил уламжлагдан хөгжсөөр ирсэн. Аман уламжлалын хувьд өнөө бидний мэдэж байхаар “Буриад Гэсэрийн тууж”, “Авай Гэсэр хөвгүүн”, “Паажай Гэсэрийн тууж”, “Баарин Гэсэрийн тууж”, “Хор Гэсэр”, “Ойрад Гэсэр”, Жамбаажамцын хайлсан “Гэсэр” гэх мэт олон зүйлийн текстийг дурдаж болно. Бичгийн уламжлалын хувьд “Бээжин модон барын Гэсэр”, “Номч хатны Гэсэр”, “Ордос Гэсэр”, “Заяын Гэсэр”, “Устын зуугийн Гэсэр”, “Лүн Фү Си хийдийн Гэсэр”, “Харчин Гэсэр”, “Цэвээний Гэсэр”, “Лин Гэсэр” гэх мэт олон зүйлийн гар бичмэлийг дурдаж болно. Ийнхүү монгол Гэсэрийн тууль нь зуу мянган жилийн турш ам буюу бичиг гэсэн хоёр замаар уламжлан дэлгэрэхийн дагуу олон зүйлийн гар бичмэл, текст буй болон хөгжиж ирснээр зогсоогүй, иж бүрэн Гэсэрийн соёл хэмээх монгол соёлын доторх өөрийн гэсэн онцлогтой соёл иргэншил бүрэлдэн тогтсон байна. Гэсэрийн соёлыг төрөлжүүлэн их төлөв ангилбал шүтлэг бишрэлийн талаар Гэсэрийн сүм, Гэсэрийн тахилга, Гэсэрийн сан, Гэсэрийн ерөөл магтаал, Гэсэрийн сургаал, Гэсэрийн мэргэ төлгө гэх мэт зүйлсийг дурдаж болно. Түүх домгийн талаар Гэсэрийн уул усны домог, уран зохиолын талаар дээр дурдсан мэт олон зүйлийн гар бичмэл текстийг дурдаж болно. Мэдээж, Гэсэрийн соёлын үндсэн суурь бол Гэсэрийн туульс юм. Гэсэрийн туульсын энэхүү суурин дээр Гэсэрийн соёлын бусад төрөл зүйл одоо аяндаа идэг идгээр бүрэлдэн тогтож, хөгжин уламжлагдаж ирсэн байдалтай.

Туулиас буй болсон иж бүрэн соёлын цогцыг бүрэлдүүлэн тогтоож уламжлан хөгжиж ирсэн Гэсэрийн соёл нь монгол соёлын доторх маш онцлогтой цорын ганц нэгэн онцгой үзэгдэл гэж хэлмээр. Учир нь монгол соёлын түүхэн дээр нэгэн туульсаас суурилан үүсэн бүрэлдсэн иж бүрэн соёлын цогц нь Гэсэрийн туулиас өөр ямар ч уран зохиолд байгаагүй. Иймээс Гэсэрийн туулийн уламжлал хөгжил нь мөн ч маш гайхамшигтай цорын ганц сонин зүйл болсон байна.

Тэгвэл “Гэсэр”-ийн тууль хийгээд Гэсэрийн сүм хоёр нь чухам ямар харилцаа холбоотой юм, Гэсэрийн сүмд тахиж байгаа нь Гэсэр юм уу? Өөр хүн юм уу? Эдгээр асуудал нь урт удаан жилийн хөгжлийн түүхэнд нэлээд ээдрээ будлиантай бөгөөд сонирхолтой зүйл юм. Мэдээж, хүмүүсийн ердийн ойлголтод Гэсэрийн сүмд тахиж байгаа нь “Гэсэр” л байх ёстой. Гэхдээ түүхэн дээрх Гэсэрийн сүм чухам юуг тахиж байсан гэдэг нь судлуудтай асуудал юм.

Өнгөрсөн зууны наяд оны дунджаас эхэлсэн “Гэсэр”-ийн ажлын хээрийн шинжилгээний байдлаас үндэслэвэл бидний мэдэж байгаа монгол газар дахь Гэсэрийн сүмийн дийлэнх нь олон зүйлийн шалтгаанаас ор мөргүй болсон юм. Хээрийн шинжилгээнээс мэдсэн нь Гэсэрийн сүм Баарин баруун хошуу, Хүрээ хошуу, Дөрвөд хошуу зэрэг газарт байсан боловч бүгд сөнөөд буурь ором төдий болж, зөвхөн Улаанбаатар хотод Гэсэрийн сүм гэсэн нэрийдэлтэй хуучин барилга хэвээрээ хоцорч, сүмийн хурал тахилга нь алдагдаад олон жил болсон байна. Эдгээр Гэсэрийн сүм чухам аль онд байгуулагдсан гэдэг нь тодорхой биш боловч ерөнхийдөө Манж чин улсын үед байгуулагдсан гэж хэлэхэд буруудах зүйлгүй. Нутгийн буурлуудтай энэ тухай хуучлахад Гэсэрийн сүмийг буддын шашны сүмтэй хаяанд нь ойролцоо барьж болох боловч хамтдаа байлгаж болохгүй гэдэг. Мөн Гэсэрийн сүмийг “Лоеэгийн сүм” гэж нэрлэж байсан гэсэн нь биднийг маш гайхшруулсан юм. “Лоеэгийн сүм” гэдэг нь “Гуан Ди Мио” “Лоеэ Мио” хэмээх хятадын бумбын шашны эдийн сахиусны сүм юм. Монголчуудын шүтдэг Гэсэр нь хятадын бумбын шашны эдийн сахиус “Гуан ди”-тай нэг хүн болчихвол үүнийг юу гэж хэлсэн ч бидний дотор хүлээж авмааргүй байлаа. Гэвч Гэсэрийн сүмийн түүхэн байдал чухам ямар байсан, тахигдаж байгаа Гэсэр нь чухам ямар төрх байдалтай байсан гэдэг нь бидний үе хүрэхэд нүдээрээ харж үзэж мэдэх ямар ч боломжгүй болчхов. Учир нь бидний мэдэж байгаа Гэсэрийн сүм нь бараг бүгдээрээ нурж сүйрсэн буюу тахигдаж байсан шүтээн нь ор мөргүй алга болж, тахилга шүтлэгийн үйл ажиллагаа нь ч үгүй болоод олон жил болжээ. Энэхүү эргэлзээ бидний дотор олон жил оньсого мэт тайлагдахгүй шаналж байлаа. Тэгээд Гэсэрийн сүмийн ерөнхий байдлыг харвал монгол газрын сүм хийдийн ойролцоо байрлаж, хятад наймаачин “Лоеэгийн сүм” гэж, монголчууд “Гэсэрийн сүм” гэж нэрлэж байжээ. Энэ чухам ямар учиртай юм бэ? Эдгээр асуудал бидний дотор олон жил үлдэж шийдвэрлэгдээгүй байж байгаад 1990-ээд оны сүүлчээр Монгол улсын төв номын санд ном уншиж байхдаа азаар “Гэсэрийн төлгө” гэдэг модон барын номыг олж харав. Энэ номыг монголоор “Гэсэрийн төлгө” гэж нэрлэж байгаа боловч хажууд нь хятадаар “关公灵签壹佰零捌” гэж тов тодорхой байсан. “关公” гэдэг нь хятадын гурван улсын үлгэр дэх түүхт үнэн хүн “Гуан Юүн Чан”-гийн өргөмжилсөн нэр, мөн “Гуан Ди”, “Гуан Лоеэ”, “Лоеэ” гэдэг нь бүр энэ нэг хүний өргөмжлөл хүндэтгэл юм. Хятадаар “关公灵签壹佰零捌” гэдэг төлгө нь монголоор барлагдахын үед яагаад “Гэсэрийн төлгө” хэмээх болчихсон бэ? гэвэл мөн энэ номын хэвлэлийн тодорхойлолтод монголоор ийнхүү тэмдэглэсэн байна : Энх-Амгалан хаанаас зарлиг болж “Гуан Ди” буюу “Гуан лоеэ”-г монгол газарт Гэсэр гэж орчуул хэмээн айлтгав. Энэхүү тэмдэглэлийг уншаад маш олзуурхаж, дээрх асуудлыг тайлбарлах түлхүүр олсон мэт баяртай байлаа.

Түүхнээсээ манай монголчууд тархай бутархай нүүдэллэн малжиж, сүм хийдээр суурьшин төв болдог байсан түүхтэй. Сүм хийд нь монголчуудын шашин шүтлэгийн төв суурин болсноос гадна идэг идгээр мөн гар үйлдвэрлэл, худалдаа наймаа, нийгэм соёлын төв газар болсон юм. Энэхүү явцад хятад наймаачдын олширч төвлөрөхийн дагуу эдийн сахиус болсон “Гуан Ди”-ийн сүм буюу “Лоеэгийн сүм” баригдах нь хятад наймаачдын эд мөнгөөр баяжих хүсэл мөрөөдлөө даатгахын бодит шаардлагыг биелүүлэх шүтээний газар болсон нь аяндаа болжээ. Тэгэхдээ нутгийн буурлуудын хэлсэнчлэн Гэсэрийн сүм нь буддын сүмийн хажуу хавиргад нь байж болохоос биш, хамтдаа байж болдоггүй гэдэг нь ёс зүйтэй болой. Нэг нь буддын шашин, нөгөө нэг нь бумбын шашин юм чинь адил бус хоёр шүтээний сүм нэг доор хамтдаа байж болохгүй нь зөв байлгүй яахав. Гэхдээ сүм хийдээр тойруулсан худалдаа наймаачид өөрийн баяжих мөрөөдлөө “Гуан Ди” “Гуан Лоеэ”-д даатгахын тулд “Гуан Ди Мио” буюу “Лоеэ Мио”-г хажуу хавиргад нь барьж байгуулах нь мөн ч сонин биш. Тэгээд энэхүү “Гуан Ди Мио” буюу “Лоеэгийн сүм”-ийн гол тахилгын эзэн “Гуан гүн”, “Гуан Юүн Чан”-ыг монгол газар Гэсэр хэмээн орчуулж нэрлэ гэсэн Манжийн хааны зарлиг байсан учир монголчууд нь тэр сүмийг Гэсэрийн сүм гэж, хятадууд нь “Гуан Ди Мио” буюу “Лоеэ мио” гэж нэг сүмийг монголчууд болон хятадууд өөр өөрийнхөөрөө ас асад нь дууддаг. Гэсэрийн сүмд тахиж байгаа гол шүтээний дүр төрхийн тухай нутгийн өтгөсөөс лавлаж асуусанд их төлөв “Лоеэгийн сүм”-ийнхтэй дэмий ялгаагүй, том илд барьсан, улаан царайтай “Гуан гүн” буюу “Гуан Ди” мөн байжээ. Өвөрмонголд Гэсэрийн сүм байсан тухай мэдээлэл байгаа боловч бүгд сүйрч алга болсон учир Гэсэрийн сүмийн түүхт үнэн төрхийг зураг сүүдрээр олж харах ямар ч боломжгүй нөхцөлд эдгээр нутгийн өтгөсийн хуучлахыг итгэж найдахаас өөр аргагүй. Иймээс өнгөрсөнд монгол газрын Гэсэрийн сүм гэдэг нь хятадын “Лоеэгийн сүм” буюу “Гуан Ди Мио ” гэдэгтэй нэг л юм байлаа гэж хэлэхээс өөр аргагүй.

Одоогоор Өвөрмонголд дахин сэргээж барьсан Гэсэрийн сүм ганцхан Баарин баруун хошууны Шавартай сумын захиргаанд байгаа Гэсэрийн сүм юм. Баарин баруун хошууны энэхүү Гэсэрийн сүм Чин улсын Тэнгэр тэтгэгчийн онд хошуу засгаас байгуулж, жил бүр тахилга тайлгатай байжээ. Хоёр

зуугаад жил зул хүж тасраагүй, тахилга мөргөл үргэлжилж байсан энэ сүмийг 1958 оны “Их үсрэнгүй давшилт”-ын дунд тоосго модыг нь хэрэглэнэ гээд нураасан юм. Хорьдугаар зууны наяд оноос Гэсэрийн ажил дахин сэргэж, сүр далайцтай өрнөснөө Шавартай сум хийгээд Өвөрмонголын өөртөө засах орны “Гэсэр”-ийн ажлын албан гэр олон түмний хүсэл санаачилгаар 1993 онд сэргээн байгуулж, тахил тайлгыг нь мөн хамтад нь сэргээжээ. Гэхдээ уул сууриас нь зүүнтэйхэн жижиг булгийн эх дээр сэргээн байгуулсан учир даацтай газар зэрэг шалтгаанаас хэдэн жилийн дараа өөрөө сууж нурсан юм. 2004 онд Шавартай сумын засгийн ордон дахин хуучин бууринд нь уул янзаар нь сэргээн байгуулжээ. 1993 онд сэргээн байгуулсан гол тахилга “Гэсэр” — билгийн хээрт мордож, жад атган нисэж байгаа шуумлыг Н.Буянхишиг, Дайчин хоёул нутгийн настнуудыг сурвалжилж, дахин бүтээсэн юм. Гэвч 2004 онд хуучин буурь дээр нь сэргээж барьсан Гэсэрийн сүмээс энэхүү шуумлыг сүмийн хүрээнд шилжүүлэн авчирч, хүндэтгэн тахиж, сүмийн дугандаа Гэсэрийн суугаа шуумлыг шинээр шууж бүтээн тахижээ. Энд дурдууштай нь хууч ярианд байсан улаан царайтай, урт сахалтай, том илд барьсан Гэсэр буюу Гуан Дийн дүр төрх өөрчлөгдөж, морь унасан Гэсэр баатар буюу бадрангуй дүртэй богд Гэсэрийн суугаа дүр болж хувирсан байна. Энэ бол монголчуудын үндэстний соёл ухамсрын дахин сэргэж байгаагийн бас нэгэн бодит жишээ мөн гэж ойлгож болно. Ингэж түүх соёлоо залгамжлан хөгжүүлэхийн дунд үндэстний соёл ухамсраа сэргээн мандуулахад ачтай тустай арга хэмжээг дэмжиж сайшаахаас өөр юу гэлтэй.

“Гуан Ди”-г Гэсэр гэж орчуул хэмээсэн Манжийн хааны зарлигаар Гуан Ди Мио гэдэг хятадын бумбын шашны сүмийг Гэсэрийн сүм гэж нэрлэсэн нь Манж Чингийн монголд явуулж байсан төрийн бодлогын нэгэн арга хэмжээ байсан нь одоо бодоход тов тодорхой.

Улаанбаатарт байгаа “Гэсэрийн сүм” нь хуучин нэрээ авч үлдээд олон жил болсон ч хуучин тайлга тахилга нь ор мөргүй болж, түүхт барилга төдий болсон учрыг хэлбэл бас сонирхолтой. Улаанбаатарын түүх үүхийг мэддэг хүмүүсээс асуувал одоогийн Гэсэрийн сүм гэж байгаа ойр орчим газарт хуучиндаа хятадын наймаачид буюу цагаачид төвлөрөн суурьшиж байжээ. Сүүлээр нь тэнд байсан хятадуудыг өөр тийш нь шилжүүлж суулгасны дараа аяндаа тэр сүмийн тайлга тахилга зогсож, сүмд байсан гол шүтээн ч алга болсон байна. Мэдээж, хятадууд голдуу шүтэж тахиж байсан болохоор хятад цагаачдыг шилжүүлж явуулсны дагуу тахилга тайлга нь ч аяндаа суларч алга болсон байна .

Ийнхүү монгол газрын Гэсэрийн сүмийн тухай ерөнхийд нь авч хэлбэл, монголчуудын буддын шашны сүм хийд хөгжихийн дагуу наймаа худалдаа олширч, бумбын шашны эдийн сахиус “Гуан Ди Мио” буюу “Лоеэ Мио” дагалдан энд тэнд байгуулагдаж байсныг монголчуудад Гэсэрийн сүм гэж тусгай зорилготойгоор, өөрөөр нэрлэж хэлж байсан бөгөөд гол тахилга яриангүй, Гуан Ди буюу Гуан Лоеэ болох нь дамжиггүй. Түүхэн хөгжилтийн олон шалтгаанаас болж, өдгөө Өвөрмонголд хуучин хэвээрээ үлдсэн Гэсэрийн сүм нэг ч байхгүй болов. Сүүлээр дахин сэргээн барьсан Баарин баруун хошууны Гэсэрийн сүмийн гол шүтээн Гэсэр богд бол дахин шинээр бүтээгдсэн үндэстний соёл ухамсрын сэргэлтийн дүр төрх юм.